

foto: Hans van den Bos, Bosbeeld

De zin van doelloze natuur

Het is en blijft in Nederland lastig om wilde natuur te beheren. Mensen vinden het eng, niet nodig, gevaarlijk en inefficiënt. En dat is jammer want de wilde natuur kan ons veel leren. Meer begrip over elkaars grondhoudingen ten opzichte van natuur brengt de verschillende kampen wellicht wat dichterbij elkaar.

— Chris Braat (directeur Stichting FREE Nature)

> Sinds het bioscoopsucces van De Nieuwe Wildernis is de konik een volksheld. De hertenbrons wordt een steeds bekender verschijnsel. In verschillende provincies staat de deur op een kier voor edelhert en wild zwijn. Wisenten zullen in de toekomst op meer plekken in Nederland te zien zijn. Allemaal voorbeelden waaruit blijkt dat mensen het prachtig vinden om wilde dieren te zien.

Het beheer van grote zoogdieren echter leidt tot een terugkerende en vaak emotioneel geladen discussie die diepe scheidslijnen trekt tussen mensen. Natuurbeheerders en recreatieondernemers zien edelherten graag komen, maar boeren vrezen landbouwschade. De botsing tussen 'beheren en verzorgen' enerzijds en 'loslaten' van grote zoogdieren anderzijds komt steeds opnieuw scherp tot uiting als het gaat om de grazers in de Oostvaardersplassen.

Een verschil in grondhouding ligt ten grondslag aan deze spanningen. Grondhoudingen zijn diep verankerd en ze vormen voor mensen ware geloofsovertuigingen. In onze samenleving zijn grofweg drie grondhoudingen over natuur te herkennen (zie ook kader op pagina 13).

- Natuur is er ten dienste van mensen en moet naar behoeften van mensen worden aangepast. De mens is gebruiker, exploitant. Intensieve landbouw en genetische manipulatie zijn vanuit deze grondhouding voorbeelden van logische technische stappen vooruit.
- Natuur in Nederland is kwetsbaar en behoeft bescherming en beheer. We moeten de natuur van ons cultuurlandschap en alle soorten die er leven koesteren. De mens is rentmeester, conservator.

Wilde dieren zijn een kristallisatiepunt voor verwondering en discussie

- Natuur gaat haar eigen gang, los van mensen. Iets is natuur als we ons er niet mee bemoeien, al gebeuren er nog zulke voor ons onpretige dingen. De mens is toeschouwer.

Hoe sterk een bepaalde grondhouding naar voren komt zegt niets over de natuur en veel over de maatschappij. Mensen met verschillende grondhoudingen zullen elkaar niet licht overtuigen. Feiten en inhoudelijke argumenten blijken vaak als een lap op een stier te werken. Zodra we erkennen dat verschillende grondhoudingen er gewoon zijn en we elkaars houding respecteren ontstaat een dialoog. Kijken waar welke keuze het beste past werkt beter dan het eigen gelijk doorrukken. Ons landschap wijst de weg: gebieden waar de natuur op eigen benen kan staan zijn in negen van de tien gevallen minder geschikt voor landbouw.

Het ongemak van loslaten

Waarom leveren wilde dieren en vrije natuur nu zoveel debat op? Vanuit de grondhouding van benutting is ongestuurde natuur pure verspilling en gevaarlijk bovendien. Waarom zou je kostbare grond laten verwilderen en kostbaar vlees of hout laten verrotten? Waarom water toelaten in gebieden die met veel moeite zijn ingepolderd? Wat voor ziektekiemen verschuilen zich in wilde dieren en kadavers?

Niet alleen boeren maar ook natuurbeheerders hebben er moeite mee om de natuur op haar beloop te laten. Natuurbeheer is de afgelopen vijftientig jaar een resultaatgerichte bedrijfstak geworden, met doeltypen en doelsoorten, instandhoudingsdoelen, planmatig beheer en normkosten, monitoring en kwaliteitstoetsing. Zulke instrumenten geven een beheerder houvast bij het efficiënt sturen op een vooraf gedefinieerd natuurresultaat. De subsidiegever kan controleren

of zijn geld bijdraagt aan zijn beleidsdoelen. Maar in gebieden waar de natuur zich zelf vormt, zijn bestaande instrumenten niet zonder meer toepasbaar. Soorten waar we elders met wisselend succes ons best voor doen zullen soms verdwijnen. Dat voelt vanuit een zorgzame grondhouding als nalatigheid. De natuur op haar beloop laten wordt soms als dogma gehanteerd en dan komt een beheerder in een krampachtig 'niets mogen doen' terecht. Geen aantrekkelijke keuze.

Deskundigen vinden een gebied niet snel geschikt voor natuur die haar eigen gang mag gaan. Als het niet meteen helemaal goed en grootschalig kan, wordt 'zelfredzame natuur' al snel als onhaalbaar beschouwd. Voordat er vanzelf waardevolle natuur ontstaat moet er langdurig en grootschalig worden verschaald, gekapt, omgevormd, geplagd, intensief begrast en vernat. Waardevol wordt vaak gerelateerd aan natte, voedselarme, kale landschappen van de 'woeste gronden' uit de negentiende eeuw.

Bron van variatie

Nederland is al eeuwen een cultuurlandschap. Maar er zijn goede redenen om in een klein deel van dat cultuurlandschap eens een andere keuze te maken. In gebieden waar de natuur haar gang gaat, blijven planten en dieren zich ontwikkelen, want ze dagen elkaar voortdurend uit en ze passen zich aan aan veranderende omstandigheden, zoals een ander klimaat. 'Wilde' natuurgebieden zijn zodoende levende genenbronnen waar we baat bij kunnen hebben. Denk aan de genetische variatie en resistentie in wilde dieren en in de geharde kuddes runderen en paarden, vergeleken met boerenvee dat steeds afhankelijker wordt van preventieve medicatie. Een levende, evoluerende genenbron is van toegevoegde waarde, naast veredeling en genenbanken met statisch materiaal uit het verleden.

De natuur op haar beloop laten levert bovendien kennis op. We leren hoe rivieren uiterwaarden boetsen, hoe de wind duinlandschappen vormt en hoe grazers de plantengroei beïnvloeden. Facilitatie tussen herbivoren van diverse pluimage blijkt soms een grotere rol te spelen dan voedselconcurrentie. Interacties tussen planten, herbivoren, predatoren en bodemleven blijken in de praktijk verfijnder en complexer te zijn dan in theorie. Een gebied als de Oostvaardersplassen blijkt zonder menselijk ingrijpen veel productiever te zijn geworden dan ooit voorspeld. Er ontstaan levensgemeenschappen die we niet ken-

nen, soorten duiken op in overwachte niches. De kennis die voortkomt uit het verloop van natuurlijke processen vormt een belangrijke basis voor waterbouw en landbouw, economisch belangrijke disciplines die werken tegen én met de natuur. Bij mensen die steeds meer in een gecontroleerde (stads)omgeving leven, groeit behoefte aan natuur die niet door mensen bedacht en gemaakt is. Je ten diepste verbonden weten met een groter geheel (noem het de gemeenschap van leven) is voor veel mensen een waardevolle levenservaring. Vrije, 'wilde' natuur confronteert mensen met levenskracht, strijd, verval en sterven. Die laatste aspecten van de natuur zijn lang buiten beeld gehouden, maar ze blijken veel mensen niet te shockeren en zelfs aan te spreken: strijd en sterven als deel van het leven. Zo blijkt natuur die los van ons streven haar eigen gang gaat ons onbedoeld niets minder te brengen dan het ervaren en bewaren van levenskracht, in al haar veranderende vormen. Doelloos blijkt waardevol. Maar als je op die waarde probeert te sturen, verdampt hij.

Wilde dieren: landschapsarchitecten en medebewoners

Grote wilde dieren hebben een sleutelrol in de evolutie en in de vorming van landschappen. Het gaat dan om dieren die wij nu als 'wild' kennen (herten, zwijnen), en om van origine inheemse dieren die wij alleen nog als vee kennen (rund, paard). De meeste plantensoorten hebben aanpassingen om met vraat om te gaan en hebben stra-

tegieën om hun zaden via dieren te verspreiden. Eind negentiende eeuw waren echter alle grotere wilde dieren verdwenen uit ons land: ze waren uitgeroeid door jacht of gedomesticeerd voor productie. Alleen voor nuttige dieren was nog een plek. Kort door de bocht gesteld hadden boeren en vee de rol van wilde dieren als landschapsvormers overgenomen. Koos van Zomeren schrijft in zijn boek 'Nog in morgens gemeten': "Uiteindelijk zijn alle dieren productiedieren geworden; produceren ze geen vlees of zuivel, dan worden ze wel geacht gezelligheid of natuur te produceren. De wetten waaronder dieren leven zijn minder en minder die van de natuur en meer en meer die van ons."

Toch zijn grote zoogdieren ons van alle levensvormen het meest nabij. "Door geen andere soort dan de mens zal de blik van het dier als bekend worden ervaren. De mens wordt zich van zichzelf bewust door de blik te beantwoorden", schrijft John Berger in zijn boek 'Waarom wij naar dieren kijken'.

Bij dieren doet zich hetzelfde wonderlijke fenomeen voor als bij natuur die haar eigen gang gaat: door dieren los te maken van onze doelen krijgen ze uit zichzelf betekenis. Dieren maken ons er van bewust dat we als mensen niet op ons zelf staan. Ze verrijken ons bestaan door ons te laten beseffen dat er meer is dan menselijke ratio en emotie. De enige grondhouding van dieren is dat ze willen leven.

De rol van de beheerder: van regisseur naar deelnemer

Bij de drie grondhoudingen uit het begin van dit artikel zijn mensen buitenstaanders van de natuur. Steeds meer Nederlanders zien zichzelf tegenwoordig als deel van de natuur en voelen zich tegelijkertijd verantwoordelijk voor het welzijn van de natuur en de dieren die daar leven. Een wezenlijke verandering van grondhouding. Het besef van morele verantwoordelijkheid breidt zich bij deze mensen uit naar de hele gemeenschap van leven, los van het direct aantoonbare nut daar van voor ons zelf. Hoe is dit besef toe te passen in gebieden waar de natuur zich zelf vormt?

Ook in gebieden waar de natuur haar eigen gang gaat hebben mensen een rol. Gewoon omdat mensen er komen wandelen en fietsen en zij op die manier 'meedoen' in het gebied. De beheerder heeft in dit type gebieden een andere rol dan in traditioneel natuurbeheer. Ontwikkeling van 'natuur op eigen benen' gaat over het mogelijk maken van processen, niet over het bereiken van een vooraf gedefinieerd resultaat. Dit ontwikkelingsproces is maar ten dele te voorspellen is en het is niet in één keer klaar. De rol van een beheerder is het opstarten en aandachtig loslaten van spontane processen, zodat natuur uit zichzelf tot bloei komt. De beheerder heeft daar een actieve, betrokken rol in. Een beheerder stelt zichzelf steeds de vraag: "Wat staat mij nu te doen

Kadaver van een hert, Oostvaardersplassen.

foto Fabrice Ouburg

"Vrije, 'wilde' natuur confronteert mensen met levenskracht, strijd, verval en sterven."

“Dieren maken ons er van bewust dat we als mensen niet op ons zelf staan”

of juist te laten, zodat ik straks minder hoeft te doen?” Het is in dat proces belangrijk om ontwikkelingen te monitoren en ze niet te snel als ‘goed’ of ‘fout’ te benoemen.

Deze houding van ‘meedoen zonder oordeel’ kun je doortrekken naar de relatie van een beheerder met mensen in en om een natuurgebied. Sterker nog, zo’n houding is nodig om in te spelen op de toenemende behoefte aan actieve betrokkenheid bij en zeggenschap van mensen over hun leefomgeving. Ook hier verandert de rol van de beheerder van regisseur naar facilitator, van zender naar deelnemer in de communicatie. Het gesprek aangaan levert meer plezier en resultaat op dan vasthouden aan eigen overtuigingen. Een principiële houding die je met oog voor de omgeving stap voor stap in de praktijk brengt is iets anders dan een kleurloos compromis. Naar elkaar luisteren, soms stevige discussies voeren en keuzes maken is net als ontwikkeling van natuur een proces waarvan verloop en uitkomst niet op voorhand vast staan.

De beheerder staat midden in een gebied en midden in de samenleving, laat op zich inwerken wat er leeft en doet wat passend is. Minimaal bedenken en controleren maar vooral buiten ervaren en contact aan gaan. Zonder eindpunt en strakke route kun je nooit verdwalen. Wat een prachtig en spannend vak!<

Chris Braat, e-mailadres

Evolutie van grondhoudingen

Evolutie leidt al miljoenen jaren tot verschijnen, veranderen en verdwijnen van levensvormen. Een ongestuurd samenspel van elkaar bestrijden of benutten onder steeds wisselende milieuomstandigheden. Een meidoorn is zo geworden dat grazers hem niet eten en trekvogels juist wel. Niet door bewuste keuzes, gewoon omdat het zo uitkwam.

Mensen zijn op een laat moment verschenen in de evolutie en ontwikkelden het vermogen om de omgeving aan te passen aan behoeften: Nuttige soorten werden gekoesterd en aangepast door selectie naar onze maatstaven, andere levensvormen werden bestreden, of hoogstens gedoogd. Aan deze eeuwenlange ontwikkeling danken we ons eten en onze droge voeten. De grondhouding dat de natuur er is om ons te dienen en te voeden komt voort uit deze ontwikkeling. Plus het besef dat de natuur een gevaar is dat we moeten beheersen.

In de loop der eeuwen ontwikkelde zich in Nederland het cultuurlandschap dat we kennen van schilderijen en beschrijvingen uit de achttiende, negentiende eeuw. Een gedegradeerd, kaal en schraal landschap. Bossen waren geveld, humus en veen waren verslept en verstookt, grote wilde dieren waren gedomesticeerd of uitgeroeid. Voedingsstoffen waren verzameld op de akkers. Grote delen van de zandgronden waren arm aan voedsel, begroeiing en dieren. Geschikt voor schapen en korhoenders. Natte veenpolders waren een eldorado voor kemp-hanen en watersnippen. Door mechanisatie,

waterbeheersing en aanvoer van kunstmest (mineralen) en veevoer (eiwit) werd de landbouw na eeuwen van haar beperkingen verlost. De productie steeg spectaculair. Maar het agrarisch land werd het domein van twee succesvolle grassoorten: snijmais en raagras.

Vanuit de bedreiging die intensivering van het landgebruik voor de natuur vormt is de afgelopen 150 jaar de grondhouding van beschermen en beheren gegroeid. Thijsse en Van Eeden beschreven beeldend de nadagen van het schrale cultuurlandschap, Westhoff deed wetenschappelijk hetzelfde. Dankzij de georganiseerde natuurbescherming zijn stukjes van het oude Nederlandse cultuurlandschap behouden. In reservaten worden zeldzame soorten en gemeenschappen met een overlevingsbehoefte behoord voor verdroging, vermessing en verzuring. Het besef dat de natuur op eigen benen kan staan, kreeg in Nederland in de praktijk gestalte vanaf de jaren tachtig. Vitale natuur langs de grote rivieren (Plan Ooievaar) en op de uitgestrekte Veluwe. De introductie van ‘wilde’ grazers vond plaats in steeds meer en steeds grotere gebieden. Het meest consequent kreeg de zelfsturende natuur gestalte in de toen nog lege Flevopolder, waar op maagdelijke bodem de Oostvaardersplassen tot ontwikkeling konden komen. Het zijn die Oostvaardersplassen die het kristallispunt zijn voor een botsing van grondhoudingen. Dat mag gezien worden als een bijdrage van de Oostvaardersplassen aan ons denken.